

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
INDUSTRIËLE ARCHITECTUUR

N°008
NOVEMBER 2013

HET RESTAURATIEPROJECT VAN DE GRAFGALERIJEN VAN HET KERKHOF VAN LAKEN

BARBARA PECHEUR

Vennoot-projectverantwoordelijke, ORIGIN
Architecture & Engineering

In de graf galerijen bevinden zich 4061 nissen (de nissen van de grote monumenten van de families Bockstael, Poelaert, Vaxelaire, Van Volxem, Van Huffel-Van Duynen en Schraenen-Lecloux-Baltus niet meegerekend vanwege hun bijzondere omvang en vormgeving) en 70 asurnen. Het project van de graf galerijen kwam tot stand omstreeks 1875 door schepen van Openbare werken Emile Bockstael, naar het voorbeeld van gelijkaardige begraafplaatsen in Madrid, Brescia en Portugal.¹

Een eerste, ruim 31 meter lange galerij in baksteen metselwerk werd in gebruik genomen in het voorjaar van 1878. Nog datzelfde jaar werd beslist tot de bouw van zes bijkomende graf galerijen met een centraal gelegen toegangstrap in ongewapend beton. De uitbouw van dit eerste gangenstelsel werd omstreeks 1890 afgesloten met een dubbele toegangshelling langs de Grote Laan (bouw fase I). De tweede bouw zone, in het verlengde van de eerste zone maar in dwarsrichting ten opzichte van de eerste, werd gestart in 1899 en eindigde in 1911 (bouw fase II). In 1931 werd een van de toegangshellingen verbouwd tot graf galerij. Boven deze derde bouw zone bevinden zich geen grafzerken (bouw fase III). Onder leiding van stadsarchitect François Malfait werd het project van Bockstael tussen 1933 en 1939 afgerond met drie nieuwe galerijen, die op hun eindpunt verbonden werden door een vierde, boogvormige galerij. Van daaruit leiden trappen naar een monumentaal peristyle met asurnen (bouw fase IV en V) (afb. 1).

De eerste gang van de eerste bouw fase en de gangen rond het monument van Emile Bockstael zijn volledig in baksteen metselwerk. Het gewelf en de muren zijn in heel goede staat. De overige gangen van bouw fase I, evenals de gangen van bouw fase II, hebben gewelven in ongewapend beton. Vanaf bouw fase

III bestaan de gangen uit een gewapende betonnen structuur. De laatste zone, die van stadsarchitect F. Malfait, bestaat uit gewapend beton, gewelven in terracotta elementen en een gaanderij in natuursteen.

De nissen zijn in bouw fase I dichtgemaakt met baksteen metselwerk en in de andere bouw fasen met een betonnen plaat. De epitafen zijn meestal in diverse natuursteensoorten verankerd met decoratieve bouten. In de beschermde eerste zone hebben ondergrondse graven decoratieve grafmonumenten in diverse natuursteen en metalen elementen. Bovengronds bevinden zich grafmonumenten in natuursteen die gelinkt zijn aan de ondergrondse grafnissen. De bovengrondse monumenten dienen enkel als bekroning voor de ondergrondse nissen.

Vooronderzoeken

Bij aanvang van het restauratieproject werden verschillende vooronderzoeken gedaan. De belangrijkste waren de historische studie, een gedetailleerde inventarisatie en opmeting, betonsonderingen, de analyse van de waterinfiltraties, het plaatsen en opvolgen van scheurmeters, het uitvoeren van reinigingsproeven, materiaaltechnische analyses en een demontageproef. Op basis van de resultaten van deze proeven werden de belangrijkste restauratieopties bepaald. Beton is een duurzaam materiaal, mits het zorgvuldig is vervaardigd, regelmatig wordt onderhouden en (zo nodig) hersteld. Verschillende scheuren, druipstenen en brokstukken tonen de verwerking door waterinfiltratie. Het inschatten van de conditie van de betonstructuren en de pathologie van de onderaardse galerijen was dan ook een logische eerste stap in de restauratiestudie.

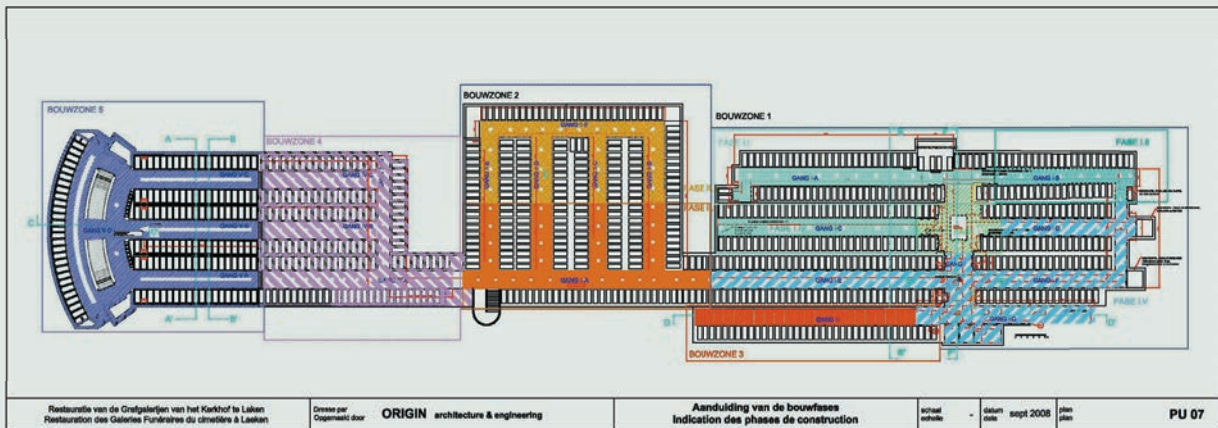
Er werden in elke bouw zone betonstalen genomen aan de hand van een diamantklok, met de bedoeling een aantal chemische analyses en

drukproeven te laten uitvoeren. Deze boringen lieten ook toe de diktes van de platen te kennen en de verschillende opeenvolgende lagen beton + asfaltering + afwerking. De gewelven in bouw zones I en II bestaan uit ongewapend beton. De dikten werden gemeten op verschillende plaatsen en zo werden de juiste doorsnedes gemaakt, evenals berekeningen voor de restauratie van problematische zones. Analyses met een metaaldetector bevestigden dat bepaalde gewelven uit ongewapend beton bestaan. Dankzij metingen met scheurmeters werd besloten dat de gewelven in bouw zone I en II verstevigd moeten worden. De meeste bewegingen in de constructie zijn echter thermische bewegingen.

De belangrijkste oorzaak van de aftakeling van de graf galerijen is waterinfiltratie. Het laagste punt in de gangen staat soms onder water. Door op verschillende plaatsen grondsonderingen te doen kon besloten worden dat het grondwater niveau laag genoeg is om geen waterproblemen te veroorzaken in de graf galerijen. Er werden reinigingsproeven uitgevoerd op verschillende oppervlakken om na te gaan wat de haalbaarheid was van een eventuele reiniging en er werd een typegraf gedemonteerd. De demontage werd georganiseerd om de complexiteit van de constructie te evalueren. Deze demontage vond plaats in aanwezigheid van een steenkapper die gespecialiseerd is in grafmonumenten (afb. 2).

Restauratieproject

Voor de restauratie van de ondergrondse graf galerijen werd gekozen voor een optimale conservatie van het interieur en de structuur. De restauratiewerken die worden voorzien, naast de ingrijpende waterdichtingswerken en betonrestauratie, zijn voornamelijk conservatiewerken met de bedoeling de bestaande sfeer van de galerijen te behouden, met het patina van de grafmonumenten. Het is geenszins de bedoeling een 'proper en nieuw'

Afb. 1
 Plan bouwfasen (2004
 © ORIGIN).

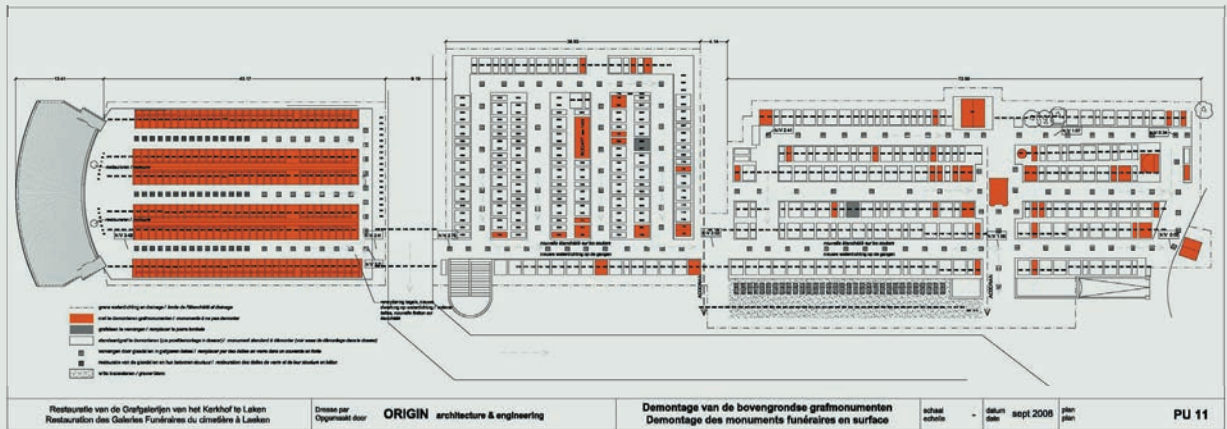
interieur en exterieur te bekomen. Er wordt geopteerd voor een restauratie met volledig behoud van het gehele concept, zodat een actieve uitbating mogelijk blijft. Hergebruik van de graf galerijen is de voorwaarde voor de duurzaamheid van dit restauratieproject.

De bouwfysische problemen van de graf galerijen zijn hoofdzakelijk te wijten aan de diverse constructiewijzen en waterinfiltraties. De verschillende ingrepen die werden verricht om daaraan te verhelpen voldoen niet. De waterschade heeft de laatste decennia de stabiliteit van de constructie aangetast en het interieur ernstige schade toegebracht. Deze toestand heeft de Stad Brussel ertoe gebracht de eerste vier bouwzones van de galerijen te sluiten voor het publiek. De waterinfiltratie gebeurt via barsten in de waterdichting, via een slechte randafwerking van de waterdichting rond de lichtgaten en grafmonumenten, via de verweerde structuur van de lichtgaten, via aansluitingsvoegen tussen de verschillende bouwperiodes, via gebroken stenen van de bovengrondse graven, via voegen tussen de bovengrondse graven en via zijdelingse infiltratie.

Afb. 2
 Proefdemontage (2004
 © ORIGIN).

De restauratiestudies concentreerden zich dan ook voornamelijk op het waterinfiltratieprobleem en er werd getracht zoveel mogelijk aan deze problemen te verhelpen, zonder het gebruik van de graf galerijen op te offeren. Het is realistisch gezien niet mogelijk de graf galerijen volledig waterdicht te krijgen als men het concept van de constructie wil vrijwaren zonder alle grafmonumenten bovengronds te demonteren en zonder de omgeving van de constructie uit te graven of een volledige overkapping te voorzien. Er werd besloten enkel de standaardgrafmonumenten te demonteren. Zo kan een degelijke en bijna continue waterdichting verwerkt worden. De demontage betreft dus niet de grote grafmonumenten

Afb. 3

Plan bovengronds,
demontage graven (2004
© ORIGIN).

en kapellen en ook niet de grafzone van stadsarchitect F. Malfait. Demontage vormt immers steeds een risico op beschadiging van authentiek materiaal en betekent een hoge kostprijs (afb. 3).

Om een goede voorbereiding van dit omvangrijke werk te garanderen werd een gedetailleerd inventarisatiewerk gedaan onder de vorm van één genummerde fiche per grafzerk met fotoreportage. Ook de niet te demonteren grafmonumenten maken deel uit van de inventarisatie. De proefdemontage heeft inzicht gegeven in alle steenverbindingen en de energie en tijd die nodig zijn voor dit werk. Tijdens de hele duur van de werken zal een voorlopige afdichting worden voorzien die de te bekleden oppervlakken tegen ongunstige weersomstandigheden moet beschermen.

Boven op de betonnen structuur is een licht hellingsbeton voorzien om een goede waterafvoer te garanderen. Op het nieuwe hellingsbeton wordt een dubbele bitumineuze bekleding aangebracht. Daarop wordt een betonmortel aangebracht op basis van een gemodificeerde bitumen- en kunststofgebonden bitumen- en kunststofgebonden betonmortelvloer, die hetzelfde aspect zal hebben als de bestaande situatie (asfalt).

Om de graf galerijen te conserveren moet het bouwwerk in zijn geheel gerestaureerd worden. Het project omvat dus de restauratie van het beschermde en niet-beschermde deel van de graf galerijen. Momenteel is enkel bouwzone I beschermd als geheel, maar de begraafplaats zelf is beschermd als landschap. In de beschermde zone wordt ook de restauratie van de ondergrondse grafmonumenten voorzien. In de niet-beschermde zones worden de structuur van de galerijen en de nissen gerestaureerd en worden de grafplaten herbevestigd. In zones II,

III, IV en V is het de bedoeling dat de grafnissen met verlopen concessies verder verhuurd worden aan nieuwe 'bewoners'. In afwachting van een vraag naar nieuwe concessies worden de bestaande grafplaten behouden om de atmosfeer in de galerijen niet te verstoren.

Het restauratieproject van de graf galerijen heeft als doel deze unieke constructie, evenals de tand des tijds die het monument zijn charme en zijn unieke sfeer geeft, te vrijwaren voor de toekomst. Wij zijn immers geen 'eigenaars', maar tijdelijke gebruikers van ons erfgoed, dat wij enkel lenen voor dit leven, als individu en als gemeenschap. Zo laten wij de toekomst open door het verleden te conserveren. De graf galerijen van Laken kunnen hun oorspronkelijke allure enkel behouden - of misschien eerder herstellen - als op korte termijn de nodige structurele restauratiewerken worden uitgevoerd. Momenteel is de aanbesteding afgerond en zijn de eerste voorbereidingen begonnen voor de aanvang van de werken (afb. 4, 5, 6). De restauratiewerken zouden een aanzet moeten zijn om de graf galerijen opnieuw de internationale uitstraling te geven die ze verdienen - zowel bij specialisten in funeraire kunst als bij een groot publiek met een algemene culturele interesse.

NOOT

1. VANDENBREEDEN, J., CELIS, M., *Omtrent het Onze-Lieve-Vrouwvoorplein in Laken*, Koning Boudewijnstichting - Gemeentekrediet van België, Brussel, 1994.

Afb. 4, afb. 5 en afb. 6

Binnenzicht graf galerijen van Laken, vrijwaringszone (foto G. De Kinder, 2009 © MBHG).

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseqque, Cecilia
Paredes en Brigitte Vander Bruggen

SECRETARIAAT

Cindy De Brandt en Linda Evens

REDACTIE

Inge Bertels, Paula Dumont, Harry Lelièvre,
Teresa Patricio, Barbara Pecheur, Julie Scandolo,
Tarcis Stevens, Sybille Valcke, Stephan Van Belling-
en, Tom Verhofstadt, Sara Wermiel, Ine Wouters

VERTALING

Gitracom

NALEZING

Suzanne Gillijns, Harry Lelièvre, Stephan Van
Bellingen, Mia Verstraete en de leden van het
redactiecomité

VORMGEVING

supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

BEDANKINGEN

Philippe Charlier, Julie Coppens, Alice Gerard
en Alfred de Ville de Goyet (Documentatiecen-
trum van het Bestuur Ruimtelijke Ordening
en Huisvesting)

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal van het
Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting,
Brussels Hoofdstedelijk Gewest - Directie Monu-
menten en Landschappen, CNN - Vooruitgangs-
straat 80, 1035 Brussel.

*De artikelen zijn gepubliceerd onder de verant-
woordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of herwerken zijn
voorbehouden.*

HERKOMST VAN DE FOTO'S

*Mochten er ondanks onze inspanningen om
alle reproductierechten te betalen toch nog
gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden,
dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij
de Directie Monumenten en Landschappen van
het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.*

FOTO OMSLAG

De slachthuizen te Anderlecht
(Mohamed Hadj@MRBC).

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM - Archives d'Architecture Moderne
ARB - Académie royale de Belgique
GASJM - Gemeentearchief
van Sint-Jans-Molenbeek
GASJTN - GemeenteArchief
van Sint-Joost-ten-Noode
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
MBHG - Ministerie van het Brussels Hoofdste-
delijk Gewest - Documentatiecentrum van het
Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2013/6860/015

**Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.**